ԵՒՐՈՊԱ

Լրագիր Քաղաքական

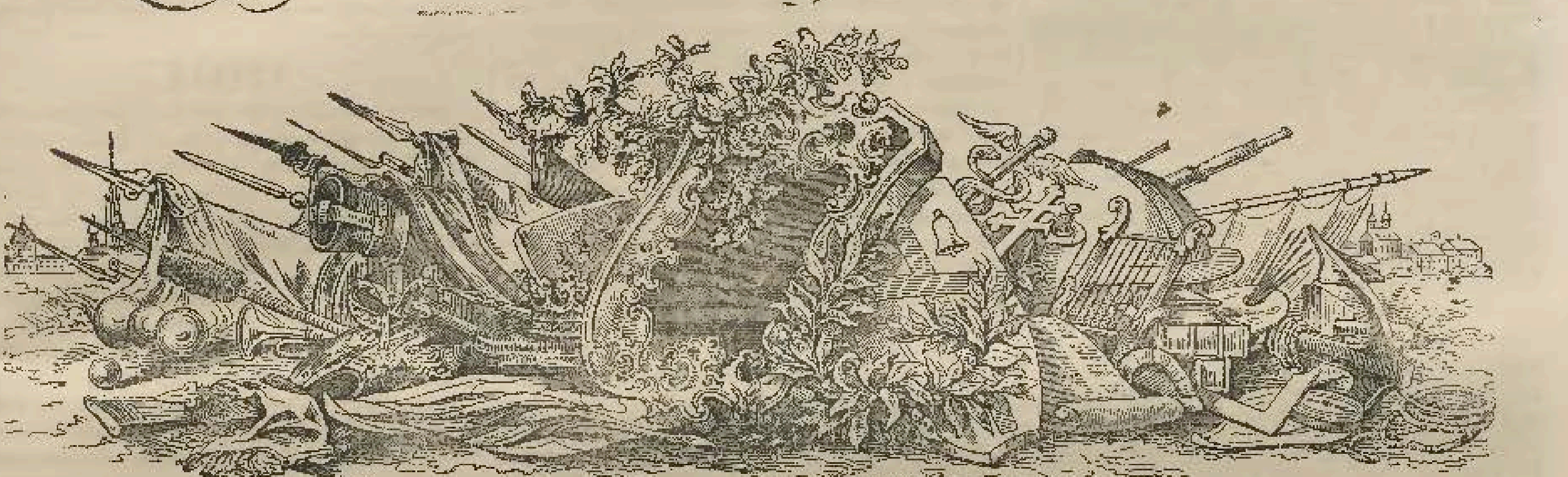

Թիւ 42 — 22 (10) ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ — 1855

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՒՍՏՐԻԱ. Հեռագրական լուր. — Օսմանեան զինուորական երկաթուղւոյ յայտարարութիւնը. — Պաշտօնական լուր:

ԳԱՂՂԻԱ. Պր. Լեոնի [illegible] Ս. [illegible] հրամցքին [illegible]. և [illegible]. — [illegible] Պրուսիոյ [illegible]. — [illegible] և Պորտուգալի [illegible]. — [illegible] [illegible]. — [illegible] [illegible]:

ՌՈՒՍԻՈՒՄՆԵԱՆՔ. ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. [illegible] [illegible]:

ԳԵՐՄԱՆԻԱ. Պիեմոնտիներն ու Անգլիացիք:

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ. Փոքր լուրեր:

ԱՒՍՏՐԻԱ

Հեռագրական լուր

ՊՈԼԻՍԷՆ, 19 Հոկտեմբերի: Համաձայն անգլիական նախկին Հիւպատոս Պր. Քալվերթը [illegible] դատաստանական ատենին առջևը օրինաց դէմ Պրուսիոյ երկրի մէջ Անգլիոյ համար առաջարկած զինուոր ժողվելու [illegible] ըլլալուն համար յանցաւոր գտնուեցաւ, և ասոր համար 3 ամիս բանտարկութեան դատապարտուեցաւ:

Խրիմէն, 18 Հոկտեմբերի: Թշնամւոյն զինուորները Պաշտօնէից [illegible] քաղաքէն հեռացած են:

— Քինպուռնի առնելու ատեն թշնամւոյն վրայ նոր քաղցին հեռագրական լուրը կ'ըսէ, թէ անոնցմէ պաշտպանող զօրքը 1500 հոգի էր, և իրենց հրամանատարին անունն է Քօխանովիչ: Փախչողաց ցամաք հասած զօրքը 30,000 էր, իրենց կորուստը քիչ էր, և 70 թնդանօթ ձեռքերնին ինկաւ:

ՎԻԵՆՆԱ, 22 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ:

ՎԻԵՆՆԱՅԻ լրագիրը հետևեալ յայտարարութիւնը կը հրատարակէ, ծանուցանելով որ Օսմանեան կայսերական գեսպանատուն կողմանէ իրեն հաղորդուած է:

Մեծափառ Սուլթանը ժամանակէ վեր շատ կը բաղձար որ իր տէրութեան մէջ երկաթուղիներ շինուին, ասոնց շինութիւնը Ցաճկաստանի հարստութեան աղբիւրները ծաղկեցնելու համար հարկաւոր եղած բարեկարգութեանց ամենէն կարևորներէն մէկը համարելով: Ասոր համար ասիկա թանկագին բարձր խորհրդեան գրագիրը, առաջին նախ թերեւս մէկը եղաւ, որովհետև նոյն ժողովոյն գործը նորոգութեանց վերաբերեալ առաջարկութիւններ ընել է՝ որոնք կարող ըլլան Օսմանեան պետութիւնը բարգաւաճեցնել և նորոգութիւնները զօրացնել ու յառաջ ցնել: Մեծափառ վեհապետին հրամանաց համեմատ, որն որ հ'ուզէ որ այս կարևոր բարեկարգութիւնն անյապաղ գործադրուի, ժողովը պէտք էր որ նախ ամենէն գլխ մը քննելու ըլլայ՝ որն որ թէ Ներքին և թէ արտաքին տուրեւառին ամենէն կարևոր մեծամեծ շահերուն պատշաճ ըլլայ, և միանգամայն ասոր երկաթուղիներուն շինութեան ամփոփ ու օրինակ ըլլայ: Ժողովը համաձայն քննութիւններէ

ետքը մէկ գիծը Կոստանդնուպոլսէն Պելկրատ տանող գծին կողմն որոշեց, այս գիծն ամենայն նշանաւոր կարևորացն համարելով:

Իրենց ժողովրդոց բարօրութեանն ու երջանկութեանը հոգ տանող տէրութիւնք՝ համաձայն ու համոզուած են որ այս բարօրութիւնն ապահովելու լաւագոյն միջոցներէն մէկը՝ վաճառականութեան ու այլևայլ ձեռնարկութեանց նպաստաւորող և օգնական ըլլալն է, և թէ պէտք է ամենայն ձեռնտու գործերը մասնական ընկերութիւններու յանձնել: Եւրոպական տէրութիւնք այս սկզբան ծառայելով՝ երկաթուղեաց շինութիւնները մասնաւոր ընկերութեանց յանձնած են: Ցաճկաստան ալ այս օրինակին պիտի հետևի, և որոշած է որ իւրն ալ վերջիշեալ երկաթուղւոյն շինութիւնը մասնաւորաց ձեռնարկութեանը թողու:

Այս երկաթուղւոյ գծին շինութեանը համար բարձրագոյն Դրան առջևը մէկ քանի յառաջարկութիւններ դրուեցան, և դեռ հիմակ ալ պատուաւոր ամենաերեսէ իրեն առաջարկութիւններ կ'ըլլան: Բայց որովհետև Ցաճկաստան՝ այս տեսակ ձեռնարկութեան մէջ դեռ փորձ չէ, անոր համար չկրնար գտնել ու որոշել՝ թէ արդեօք այս առաջարկութիւնները երկրին ամենայն օգտակար են որչափ որ կրնային ըլլալ: Միայն համեմատութեան կամ՝ մրցողութեան (Concurrence) ըլլալով և շատ առաջարկութիւններ իրարու հետ համեմատելով կարելի է ճշգրտիւ վրայ բաւական հմտութեամբ դատաստան կտրել: Արդ ինչ իրմէ յայտնի է որ կայսերական կառավարութեան որոշած երկաթուղւոյն շինութեանը համեմատած ու հետամուտ ըլլալ ուզող այլևայլ ընկերութեանց առաջհական շահը կը պահանջէ որ ամենայն առաջարկութիւնները ընեն որոնց յառաջ բերած օգուտները իրար գերազանցեն: Արդ աս առաջարկութիւններն իրարու հետ պիտի համեմատուին, ու ան ընկերութիւնը նախադաս պիտի ըլլայ՝ որն որ երկրին ամենէն աւելի մեծագոյն շահեր մը խոստանայ: Այս գործողութեան եղանակին սաւրգ շատ երաշխաւորութիւններ կը բովանդակէ:

Աստի այս պատճառ ըլլալով՝ կայսերական կառավարութիւնը որոշեց ուղղակի Եւրոպայի գրամատէրներուն դիմել, և ծանուցանել թէ պատրաստ է իրեն գրաւած քանի մը թելաթեանց համեմատ, որոնց բացատրութիւնը պիտի հրատարակուի, եղած առաջարկութիւններն ընդունելու, որոնք կրնան թէ ուղղակի և թէ գրոց երեկելիներն եղող Օսմանեան տէրութեան գեսպանաց ձեռքով մատուցուիլ:

1855ին Հոկտեմբերի 1էն սկսեալ վեցամսեայ միջոց մը սահմանուած է, որպէս զի առաջարկութիւններ ընդունելու ժամանակ ըլլայ բարձրագոյն տէրութիւննին աղած տեղեկութիւններ տալու, և նոյն միջոցին մէջ իրենց ըրած առաջարկութեանց գինը պիտի առաջարկութիւններ ընդունելու: Այս որոշեալ ժամանակուան միջոցը լմննալէն ետքը՝ եղած

առաջարկութիւնները պիտի քննուին և իրարու հետ համեմատուին. ետքը կառավարութիւնն անմիջապէս ան ընկերութեան պիտի յանձնէ երկաթուղւոյն շինութիւնը՝ որն որ կայսերական կառավարութեանը դրուած հիմնական սկզբանց համաձայն եղող՝ ամենէն աւելի նպաստաւոր և շահաւոր առաջարկութիւններ ըրած ու մեծագոյն երաշխաւորութիւն տուած է:

Օսմանեան տէրութեան մէջ երկաթուղիներ շինելու համար մեծափառ Սուլթանին կառավարութեանն դրուած թելաթիւնները:

1. Կայսերական կառավարութիւնը Կոստանդնուպոլսէն մինչև Պելկրատ տանող երկաթուղւոյ մը շինութիւնը կը փնտռէ:

2. Կայսերական կառավարութիւնը որոշած է այս փոխանակ համար ուղղակի Եւրոպայի փորձառութեան և անոր դրամագլուխներուն դիմել:

3. Այս երկաթուղւոյ գծին շինութիւնն ու գործածութիւնն առաջարկութեանց համեմատ ան ընկերութեան պիտի յանձնուի՝ որն որ ամենէն աւելի նպաստաւոր ու շահաւոր պայմաններ կը դնէ և մեծագոյն երաշխաւորութիւն կու տայ:

4. Վեցամսեայ միջոց մը սահմանուած է, 1855ին Հոկտեմբերի 1էն սկսեալ, և աս ժամանակին մէջ պիտո՛ր ընդունուին բարձրագոյն Դրան եղած առաջարկութիւնները, թէ ուղղակի Կոստանդնուպոլսոյ արտաքին գործոց պաշտօնէին ուղղուածները, և թէ Եւրոպայի մէջ դեսպաններու և գործակատարներու ձեռքը յանձնուածները:

5. Այս վեցամսեայ ժամանակին մէջ՝ վերյիշեալ երկաթուղւոյն գծին համար առաջարկութիւն ընել ուզող ընկերութեանց՝ ամեն կարելի դիւրութիւնները պիտի շնորհուին, որպէս զի կարող ըլլան իրենց հարկաւոր եղած տեղեկութիւնները ժողվել ու բաղձացած քննութիւններն ընել:

6. 1856 տարւոյն Ապրիլ ամսուան առաջին երկուշաբթի օրը՝ Կոստանդնուպոլսոյ մէջ բարձրագոյն Դրան Թանզիմաթի բարձր ժողովքին եւ առաջարկութիւններ ընող ընկերութեանց վաղօք գործակալաց առջև՝ առաջարկութիւնները քննութեան տակ պիտի ձգուին, ու երկաթուղւոյն շինութիւնն ան ընկերութեան պիտի շնորհուի՝ որն որ ամենէն աւելի նպաստաւոր պայմաններ առաջարկած և մեծագոյն երաշխաւորութիւն տուած է:

7. Այս շնորհումը Թանզիմաթի բարձր խորհրդեան որոշմամբը պիտո՛ր ըլլայ. նոյն որոշումը պիտի հրատարակուի ու կայսերական վճռով մը պիտի հաստատուի:

8. Ընկերութիւնն ուրիշ անուանակոչութեան չկրնար հաստատուիլ՝ բայց եթէ «Օսմանեան կայսերական ընկերութիւն» անուամբ:

9. Իրաժամորդները առանց խորութեան կրնան թէ բարձրագոյն Դրան հպատակներ և թէ դրսեցի տարագրեալներ ըլլալ:

10. Այս երկաթուղւոյ գծին թէ շինութիւն

ու Թէ գործածութիւնը միշտ բարեկարգեալ Դրան վերահսկողին հրաւէրներուն սուղ պիտի մնայ:

11. Ընկերութիւնը միշտ միութեան ընդհանուր օրէնքաց տակ պիտի կենայ:

12. Երկաթուղւոյն, կայարաններուն, եւ այլն, շինութեան համար պէտք եղած գետինը բացարձակ կայսեր սեփականութեան անտառներէն պիտի'որ առնուի, կայսերական կառավարութեան եւ շնորհաւոր ընդունելոց ընկերութեան մէջ երկու կողմին համաձայնութեամբը գրուելու պայմանաց համեմատ:

13. Կայսերական կառավարութիւնը փոխ երկաթուղի շինուելու գետինը կու տայ. (բայց միայն գանձին նոյն) կայսերական կառավարութիւնն ալ գետնին վրայ ունեցած սեփականութեան իրաւունքն ամէն ժամանակի համար իրեն կը պահէ:

14. Թէ որ այս երկաթուղւոյ գծին շինելոյ ատենը հանքային աղբիւր գտնուելու ըլլայ՝ շնորհաւոր ընդունող ընկերութեան պիտի տրուի, բայց կայսերական կառավարութեան եւ ընկերութեան մէջ միջնորդ համաձայնութեամբ հաստատուելու թէ ու թիւններով:

15. Առաջարկութիւն ընող ընկերութիւնը պարտաւոր են, աս ատեն մէջ Եւրոպայի ուրիշ երկիրներն եղած սովորութեան համեմատ երաշխաւորութիւն տալու:

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԼՐԵՐ

ՍԵՊԱՍՏՈՊՈԼ. 29ին Ռուսներուն Կարսի վրայ յարձակիլն, եւ մեծ կորուստ ետ մղուիլը՝ արդէն ամենուն յայտնի է: Ըստ այս 15ին նոյն լուրը Լոնդոնի սպառգութիւնը աւարտելէն ետքը Մայրաքաղաքիս մէջ տարածուեցաւ, բայց զանազան եղանակաւ: Անգղիական կողմնէ կ'ըսուէր թէ Ռուսները նոյն օրը 2500 մեռեալ, 5200 վիրաւոր տուեր են եւ 4000 հրացան գաշտին վրայ թողուցած են: Տաճկաց կորուստ էր 700 վիրաւոր միայն: Կոստանդնուպոլսէն եկած լուրը կը ծանուցանէր:

Ռուսները այսօր (Սեպտեմբերի 29ին) Կարսի վրայ յարձակեցան: Կռիւը 8 ժամ տեւեց եւ շատ արիւնահեղ էր: Նոյն կուսէն ժամանակը Թշնամին շատ անգամ իր բոլոր զօրութեամբը քանի մը մարտկոցներու մէջ մտաւ եւ մեծ կորուստով ետ մղուեցաւ: Մեր զինուորներուն քաջութիւնը ամենեւին գերենք բարեփոխ ետ քաշուելու: Բաց ի պատերազմի դաշտին վրայ մնացած մեռեալներէն եւ վիրաւորներէն, խրամներու մէջ եւ պարիսպներուն շրջակայքը 4000 մեռած, 100 վիրաւոր եւ մէկ թնդանօթ թող տուին: Աս փառաւոր գործողութեան մէջ մեր 7—800 հոգի կորսնցուցինք, որոնց մէջ շատ բարձրաստիճան պաշտօնակալներ կային: Ռուսներն ետ քաշուելու եւ պաշարումը թող տալու պատրաստութիւն կը տեսնեն:

Ուիլեմ, նոյն պատերազմին նկատմամբ կը ծանուցանէր թէ, արդէն հայերուս Ռուսաց թաղւած են, թէպէտ եւ գեռ պատերազմի դաշտը դիակներով ծածկուած ըլլայ:

Լոնտոնէն ի պաշտօնէ ծանուցանեցաւ, որ Ռուսները Կարսի քով 4000 մեռած ունեցեր, եւ 100 գերի թողուցեր են:

Իսկ Ռուսի կողմանէ կը ծանուցուի այսպէս: Սեպտեմբերի 29ին Մուրաւիէւ զօրավարը Կարսի վրայ յարձակեցաւ, բայց զօրաց տասնորդներէն շատերը անմիջապէս ի սկզբանէ վիրաւորուած եւ կամ մեռած ըլլալով՝ այն յարձակումը յաջողութիւն չունեցաւ: Այսու ամենայնիւ՝ կորուստ ալ ունենալով՝ մեր այս զօրքը Թշնամւոյն 14 դրօշը առաւ: Կարսի պաշարումը իր առջի վիճակին մէջ է:

— Օտեսայի գէմ եղած նաւական արշաւանքին վրայ եկած լուրն ասոնք են:

Օտեսա, 10 Հոկտեմբերի: Հոկտեմբերի 8էն ի վեր Թշնամեաց նաւատորմիղն, որն որ 80 նաւէն աւելի ունի, Օտեսայի առջեւ խարիսխ նետած է: Բնակիչները կը փախչին, որովհետեւ կը փախնան որ Թշնամին գնդակոծութիւն մը պիտի սկսի կամ զօրք զօրք պիտի հանէ: Մեծամեծ Ալեքսանդր կայսր աս դժէմ հոս պիտի գայ:

Լոնդոնական Խրոնիքլ-Լը-Նոր կ'ըսէ: Օտեսային Հոկտեմբերի 8ին մեկն կը գրեն թէ այսօր քաղաքը բոլոր աղմկի մէջ է. բնակիչքը փողոցներու մէջ կը վազեն. Քաղաքներ, պաշտօնակալներ եւ սեփականութեան վիճակներ իրենց ձիերուն վրայ կը մնչեն կառքերու եւ առանձնականս քաղաքնացու կարաբ բանալու ճեռ, որոնք քաղքէն կը փախչին. ազնուականութիւնք բան չէ. ամենայն մարտկոցները շրջակած են, պատրաստ գնդակներ հաստատուած են ձիւաւոր հայմահղորդները մէջ հրաշէկ կ'ըլլան: Թշնամեաց նաւատորմիղը՝ 16 նաւէ բաղկացած հիմա հոս հասաւ, եւ Օտեսան բոլորակաձեւ կը պաշարէ, երբ որ զրահաւոր շոգենաւերը ան ծովու հրահանգներու մէջ առջին անցին կը պարտին: Ներհաղ

որ քանի մը ժամէն գալէ առանձինով զեկը պիտի ուղղուեն, որովհետեւ ամենայն Թնդանօթները պատրաստ աեղ հոս բերուած պիտի ըլլան: Աս վայրկեանը շատ ծանրակշիռ է: Հոս երոպ բոլոր հիւպատոսները հեռանալով ծանուցագիրը չհեռցին, որն որ մէկ ժամու մէջ միացեալ նաւատորմղի ծովակալներուն տրուած պիտ'որ ըլլայ: Ապաշտակցելոց նաւատորմղին Օտեսայի ծովեզերքին երեւնալը, գնդակոծութիւն մը վախնալ կու տայ, ասոր համար առաջարկելով ընդհանուր եւ հասարակ հեռագրասներն իրենց պարտք կը համարին զէնք բարձրաստիճան ծովակալներն ան վտանգներուն մասին ընելու, որուն մէջ գնդակոծութեամբ իրենց ազգային կեանքն ու ստացուածքը կ'իյնան: Աստրախանները կը համարձակին բարձրագոյնս ծովակալներուն յիշեցնել որ Օտեսա քաղաքն իր մէջը շատ օտարական գերդաստաններ ունի, որոնք իրենց (ստացուածքոց) վեհապետներուն հպատակ են, եւ թէ քաղքին շրջակայն եւ անշարժ ինչքերուն մեծ մասն անոնց կը վերաբերի. ասոր համար կը համարձակին յուսալու, որ բարձրագոյնս ծովակալները գնդակոծութեան մը աղէտալի հետեւութիւնները կը խափանեն:

Աս լուրերուն վրայ Հաւաքմանը Կոլուշով երկանոնի ի պաշտօնէ տուած հեռագրական լուրը, որոնք որ այն ծովային արշաւանքին ընթացքը ժամանակագրական կարգաւ կը ծանուցանեն:

1. Հոկտեմբերի 14ին առաւօտեան Թշնամեաց նաւատորմիղները Օտեսա թող տալով պէտէրսպուրկը առաջ առաջացուցին, եւ շուրջ 2½ին Քինպուռնէն երեք մղոն հեռու երկաթ նետեցին:

2. Հոկտեմբերի 14ին եւ 15ին մէջն գիշերը երեք Թնդանօթակիր նաւեր Ըէնձ մտան եւ խարիսխ նետեցին: Երկրորդ, առաւօտ բերդէն առնուց վրայ կրակ սկսաւ: Գրեթէ մի եւ նոյն ժամանակ Թշնամին Թշնոյն ծովուն քով Քինպուռնի հրուանդանին վրայ ցամաք ելաւ, եւ կիրկուներ հինգ Թշնամի շոգենաւեր սկսան Քինպուռնը գնդակոծել. Քինպուռն ալ իրենց աղէկ պատասխան տուաւ: Հակառակներուն մէկը փառաւորով սախրաւեցաւ, եւ գիշեր Թողտալ: Ցամաք ելող զօրքերուն թիւը չէր կրնար հաշուել, բայց երեւելի բան մը չ'երեւար:

3. Հոկտեմբերի 16ին Քինպուռնի ամրոցին եւ Ըէնձի Թշնամեաց Թնդանօթակիր նաւերուն մէջ միայն հրացանի կրակ կը տրուէր: Աս Թնդանօթակիրներուն մէկը Ըէնձէ եւ նաւատորմղին հետ միացաւ:

— Ըստ այս 20էն Վառնայէն հեռագրով լուր հասաւ, որ 17ին Քինպուռնի երեք ամրոցները անձնատուր եղեր են, Ռուսաց կորուստը 120 մեռեալ եւ վիրաւոր էր: Ընձնատուր եղողները պատերազմական գերի պիտի տարուին: Դաշնաւորաց նաւատորմիղը Տնիէփերին բերանը բռնած է:

Նոյն Թշնամին Հոկտեմբերի 13ին կիրակուան ժամը 8½ին Սեւաստոպոլի վրայ հեռուէն ռմբերը կը ծանուցանէ:

1. Առաւօտեան Թշնամին վերին Պէլպէքի ծոյն ու Պայտար ձորը կրակէ բաժնող ժայռերու դաշտին մէկով կողմէ առնելով գիւղը Թող տուաւ, եւ մեր զօրաբաժնին կրակէն հալածուելով գիւղի կողման բարձրաւանդակին վրայ քաշուեցաւ: Զեւոնայի եւ Թեկլսքիլիսն մեկով կողմէ յամ վրայ ուրիշ նոր լուր մը չկայ:

2. Կոզլեւով Հոկտեմբերի 15ին կ'ըսէ: Թշնամին շարունակ Պայտար ձորին գիւղին բարձրաւանդակին վրայ մեծ զօրութիւնք կը ժողվէ: Եէրեկլիլէյն վրայ ուրիշ նոր լուր մը չկայ:

— Օլէնոդրակի լրագիրը Օտեսայի պաշարման առջի օրերուն գէպքերը աստնի կը գրէ: Օտեսային ամսոյս 7էն ու 9ին գրուած երկու նամակ եկան, որոնցմէ ուղղինը Ալեքսանդր կայսեր գալստեանը հանդիսաւոր պատրաստութիւններուն վրայ էր. երկրորդն ալ դաշնաւորաց նաւատորմղին երեւնալուն վրայ հեռանեւալ լուրերը կու տայ:

Երէկ կէս գիշերանց հեռագիրը Քինպուռնի պաշտօնէն ծանույց որ Թշնամեաց նաւերու մեծ բազմութիւն մը եկեր է: Այսօր առաւօտ ժամը 9ին արդէն 10 ռազմական մեծ քաղքին մօտեցած էին, եւ ասոնցմէ 16 հատը՝ նոյնպէս շատ նաւակներ ալ յառաջ կը տեսնուէին: Անմիջապէս ամէն մարտկոցները պատրաստուեցան եւ գնդերը ափունց ամէն կեանքը շարժեցան: Կէսօրը ժամը 12ին պզտիկ նաւատորմիղը երկաթ նետեց: Ըմէն նաւերէն ալ նաւակներ իջնելով հորիզոնական գծով պատերազմի կարգաւ կեցան: Բոլոր քաղաքը շարժման մէջ էր: Պալատին շրջակայ անցքերը մինչեւ մեծ այգիները հաղարաւոր անձինք լեցուած վախճանը կը գիտէին: Հեռադիտը նորէն ծանոյց որ հեռուանց նոր Թշնամեաց նաւեր կու գան:

Կէսօրը ժամը 1ին երկու մարտկոցով ու աւաղ-

ժամենի կարելով Թնդանօթանիչ զօրք դէպ ի մեծ այգիները յառաջ գնաց: Ամէն կողմանէ քաղքին շրջակայ անկիւն հեծեալ ու հետեւակ զօրք Թափուեցան: Կամքը ալ ալքեւրին քովը ժողուեցան: Դեռ պզտիկ նաւատորմղին գիտաւորութիւնը չէր իմացուած: Պետութեան պաշտօնը բռնած զօրքին մէկ մասը Լանժէրոնեան մարտկոցին վրայ կեցան: Միւսներն ալ քառասնօրեայ պզուշարանին քով բանակեցան: Մինչեւ ժամը 2 նաւատորմիղը շարժում մը չըրաւ. ժամը 3½ին պատգամաւոր մը քաղքին կառավարին եկաւ. մինչեւ սուրհանդակին իջնելը (ժամը 4ին) ասոր պահանջմանը վրայ բան մը չլսուեցաւ: Բնակիչները փախչելու կը նային:

Ըստ այս 11ին նաւատորմիղները 80 նաւէն աւելի գեռ Օտեսային առջեւն էին, եւ կայսր աս քաղաքը գալը ուշացաւ:

ԳԱՂՂԻԱ

ՓԱՐԻԶ, 4 Հոկտեմբերի: Պր. Լեոնի աս օրերս մօտաւորութեան արժանի գիրք մը հրատարակած է Ռուսեցի շրանցքին վրայ, որուն համար որ նախատոսի փոխադրային աս տարւոյս սկիզբը ինք հրամանագիր մ'առած էր, եւ որուն գործադրութեան համար գրուելու ընկերութեան ինք գլուխ եղած է: Արդէն ամենուն ծանօթ է թէ ինչպէս նոյն փոխադրական հրամանագրին վրայ մեծամի. Սուլթանէն տրուելու համաձայնութիւնը ետ մնաց, եւ մի կողմանէ արգելք գրուեցաւ: Պր. Լեոնի, որն որ իր քաղաքագիտական հմտութեամբն ալ անծանօթ չէ, աս գրքին մէջ ունենի ամբը ծանօթութիւն կու տայ նոյն ջրանցքը բանալու դժուարին եւ դարձողութեանը յառաջացմանը վրայ, եւ ասոր վերաբերեալ շատ կարեւոր եւ վաւերական մէջտեղուածներ ալ կը հրատարակէ: Աս յիշատակարաններուն մէջ նշանաւորն է նոյն իսկ Պր. Լեոնի տարւոյս Փետրուարի 10ին առ Լորտ Քլէրէնտ գրած Թուղթը: Աս Թղթով, Թէ որ միջոցի հնոն տարբերին կրնար նէ ալ ըլլալ անգղիական ազդեցութեան փոխադրային հրամանագրին Կոստանդնուպոլսի մէջ արգելք գնելուն՝ բոլորովին կը փարատի: Պր. Լեոնի պարզ երեսով բայց մանրամասն պարատօգործ ակնարկութեամբ անգղիական քաղաքագէտին կը գրէ թէ ինչպէս իր պահպանողական գործառնութեան մը գէմ բռնած գիտաւորութիւնը գաղղիական-անգղիական դաշնակցութեան վնասակար կրնայ ըլլալ: Այս գրութեան մէջ մտադիր ընթերցողը կրնայ նկատել թէ Գաղղիա աս խնդրոյն մէջ իրաւունք մը տուած է այնպիսի նախանձաւորութիւնները չարեալ տեսնելու: Ասոր համար Փարիզի մէջ ամենուական Լորտին ետ կանչուիլը մեծ գոհութեամբ լսուեցաւ:

Պր. Լեոնի 1854ին Հոկտեմբեր ամսոյն մէջն էր, կ'ըսէ, որ ես գէպ ի Եգիպտոս ճամբորդութեան ելայ, ուր որ Մոհամմէտ Սայիտ՝ նոր փոխարքան, որն որ 20 տարւընէ վեր իր բարեկամութեամբը զիս պատուած էր, իրեն այցելութիւն մ'ընելու զիս հրաւիրած էր:

Իս մէկէ մ'ալ՝ որպէս եւ իցէ անուն ունեցող առաքելութիւն մը չէի ունեցած: Փոխարքային հետ Ալեքսանդրիայէն Լիբիոյի անապատին մէջ անցնելով դէպ ի Դահիրէ ճամբորդութիւնը պատահածներու մէջ անդամոյն Սուէզի ջրանցքը կտրելու խորհեցաւ: Փոխարքան այս գործառնութեան մեծադործ յաջողութեանը զարմանալով աղաչեց ինծի որ ասանկ մեծ գործի վրայ իրեն յիշատակագիր մ'ընծայեմ: Պարոն Լեոնի յանձնառեց աս գրութիւնը փութալով ուղարկելու եւ փոխարքային ձեռքն յանձնելու: Աստոր հետեւութիւնն անեղաւ, որ ինք, Սայիտ փաշան, անմիջապէս հրամանագիր մը հանեց եւ նոյնը ստոյգ գեսպանաց ալ հաղորդեց, որն որ ի գործ դրուելու համար միայն Սուլթանին հաստատութեանը կը կարօտէր:

1854ին Դեկտեմբեր ամսուան մէջ, նոյնպէս 1855ին Յունուարի մէջ Լիմոն ու Մուժէլ Պէկերը նորէն Պր. Լեոնի առաջարկած յատակագիծը քննեցին, եւ արդէն Մարտի մէջ կարող եղած էին իրենց ընդհանուր տեղեկութիւնները փոխարքային աւելի'ր գնելու: Ասոր վրայ Պր. Լեոնի անմիջապէս Կոստանդնուպոլիս գնաց Սուլթանէն փոխարքային տուած հրամանագրին հաստատութիւնն ընդունելու: Սուլթանն եւ իր պաշտօնեաները անմիջապէս խնդրուած հաստատութիւնը տալու յօժարամիտ էին, երբ որ ան միջոցին մէջ, ինչպէս ուրիշ անգամներ ալ, Բրիտանական գեսպանին անձին վրայ, կ'ըսէ, այնպիսի գործունէութիւն մը տեսնուեցաւ, որն որ կարող եղաւ բաղձացուած հաստատութիւնը ուշացնել: Փուճամեդ Պր. Լեոնի ուղեց ընթերցողին հասկցնել, կամ' շահիլ. հարկ եղաւ որ անձամբ Լոնտոն երթայ, եւ արգելքներուն իր աղբերներուն մէջ խնդրէ ու վերցնէ: Լոնտոնի մէջ ամէն քար

սկսաւ շարժել, որ աս բանին մէջ դանուող անձանց աս գործառնութեան դէմ ունեցած անգղիական զգածմունքնին փոխէ, եւ իր նշանաւոր գործքը յառաջ տանի:

Ըս միջոցին մէջն էին բաները Օփասոսի մէջ, երբոր Պր. Լեսեփ վերոյիշեալ գիրքը գրեց: Անկէ եւսքը յայտնի է որ, ինչպէս կը բաւէ, Ընգըլիայի գեօգանը կառավարութեանն եռ հանչցած է:

— Պր. Լեսեփին բառն հաշուին նայելով աս գործառնութեան ծախքը 162½ միլիոն ֆրանքի պիտի հասնի. բայց ընկերութեան պիտի ծնայ, բերած շահուն հարիւրին 15ն ալ հանելով՝ 29,140,740 ֆրանք:

Պր. Լեսեփ առնոյ սկիզբը հետեւեալ հրապարակական յայտարարութիւնը սաստ. Ըննէնի գրեալ կը Հոկտեմբերի 2ին:

Սուեզի պարանոցը ծակելու ընդհանուր ընկերութեան կազմութեանն Եգիպտոսի փոխարքան իննի յանձնած ըլլալով, իմ պաշտօնս չէր պահանջեր որ Անգղիայի, Աւստրիայի եւ Գաղղիայի պաշտօնէութեանց դեսպանափոխական միջամտութիւնը խնդրեմ:

Սուեզի պարանոցը ծակելու հարկաւոր եղած միջոցներու մասնակարարութիւնը շարունակելու համար աս երեք տէրութեանց երեւսփոխաններու մօտ դիմելս մի չկայ:

Ըսաւմնական մասնաժողովքը, որն որ Եգիպտոսի փոխարքային ձեռնարկներուն նորէնս բառն գնահատութիւններ պիտի ընէ, ու երկու ծովերը միացնելու ջանքերին գործառնութեան դեռ գործադրանութիւնն մը չըկած, եւրոպական գիտութեան համ գիտուններուն հաւանութիւնը պիտի ընդունի՝ շատ շուտով իմ աշխատանքս կը կազմուի:

Օտար անդամները, որոնք որ աս բանիս մասնակցիլ յօժար մինչեւ հիմա պատրաստ ըլլալ յանձն առին, ասոնք են.

Պր. Ռենտըլ Անգղիայի նաւահանգստներու գործքերուն առաջին ճարտարը.

Պր. Նէկրելլի ասպետ, Լոմպարտական-Վենետական երկաթուղութեան հրապարակական գործքերու ընդհանուր տեսուչը.

Պր. Քոնրատ ասպետ, Սորրին գաւառաց ջրատարներու ընկերութեան գանձապետը եւ գլխաւոր ճարտարը.

Պր. Լենցէ, Պեյլինի վաճառականութեան գահերէցին խորհրդականը եւ Վիլխելմի ու Նոյսիսի չուաքաշական շինքերուն եւ խմումներուն պահպանութեանը համար Պրուսի կառավարութենէն դրուած յանձնարարական ժողովքին գահերէցը:

Փէրտինանտ Լեսէփ.

— Փարիզ, 15 Հոկտեմբերի. Ինչպէս անցեալ տարւան ձմեռուան սկիզբը Գաղղիացւոց կայսեր խօսակցութիւնը խաղաղական էր, հիմակ ալ նոյնպէս խաղաղական է: Խաղաղութեան գործողութիւններս աս տարի ալ նորէն ձմեռուան դրօշակը մի պիտի ըլլան: Բայց թէ որչափ բէշ յարդ պէտք է ասոր ընծայել, պարագաները կիսոն բաւական աստ վրայ խօսիլ. որովհետեւ կայսեր մեծաւոր եղբայները զարմնալ կայսեր գէպ ի խորհ՝ ընելու ճանճրագութեան կարելիութեան վրայ կը խօսին: Աս ճանճրագութեան բոլոր հետեւութիւնները մեկանց մտածելով աստ հաւատը ընծայելը շատ դժուար կու գայ:

— Պրուսիանէի գաւրմն ու էքսուհին Փարիզցւոցն պաշտօնութեանն ընդունեցին: Աս միայն եղաւ որ Լուդովիկոս Փիլիպպոսին խմոր Լուդովիկոս Նափոլէոնին այցելութեան գնաց: Հաւատարիմ աղբիւրներէ կը լսուի, որ երկրատարդ իշխանը իր հօրը մտմտալու հրամանէն ստիպեալ գէպ ի Փարիզ ճանճրագութիւն ընելը յանձն առած է:

— Խոտկանայի ու Սարդինիայի մէջ եղած դեսպանական վիճաբանութիւններն դեռ չվերջացան: Սարդինիա կը պնդէ որ Քաղաքմի պէտք է որ Տերբինցա ընդունի, դէմ քանի մը օր հոն պիտի մնայ, եւ նորը երեն աւելի ատեղ մը կ'արտաքսէ: Գաղղիայի կառավարութիւնը Սարդինիայի խնդրոյն օգնական կ'երեւայ:

— Ընգղիացւոց Նէապոլսոյ հետ ընելու պատերազմի միջոցաւ: Աս պատերազմին արդիլուելուն կերպն ու եղանակը Անգղիայի Նէապոլսոյ մէջ ունեցած հանգամանքը ամենեւին ազատ մի չըրաւ, որովհետեւ հոն Սաքցցոյին պաշտօնէն ընտելը խիստ խօսակցական բանակին հասուցած մը, չէ թէ Անգղիացւոց եղած չատուրած մը կը համարուի:

— Աւստրիոյ երկրի տէրութեան գանձատան 60 միլիոն նոր փոխ առաւ: Նոյնպէս Փարիզի դրամատեղանին մէծակը աղէկցաւ, որովհետեւ գանձատունը աս 60 միլիոնը դրամատեղանէն առաւ եւ հիմա միայն 50 միլիոն դրամատեղանի առնոյն շրջանի մէջ կը գտնուին, որովհետեւ 50 միլիոնի ատոմներ նոր փոխառութեան նուագեցան: Հեռոց

տակին ալ 10 միլիոն շատցաւ, եւ պատճէս Հեռոցատակին շրջանի մէջ գտնուած դրամատեղանի տոմսակներուն հետ ունեցած համեմատութիւնը (հիմա 1 առ 4) լաւագոյն վիճակի մէջ է:

Ըյսօր ոստիկանութեան գրատատանը հետաքրքրականներէն երկու հոգի մէկը (Լոփէյս) 6 ամսուան բանդի եւ 500 ֆր. տուժի, միւսն ալ (Սիւեար) 3 ամսուան բանտարկութեան եւ նոյնչափ տուժի դատապարտեց: Ասոնք Սեպտեմբերի 21ին հայսերական հարիւր թիկնապահներուն վրայ ձգուած ու ճրագործութեան բուրը հետադրով 5 զանազան անգեր ծանուցեր էին:

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆՔ

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՄԵԾԻՆ ՊԵՏՐՈՍԻ ՎԱՐՔԸ

Ե.

ՀԻՄԱՅ աշխատիկ հասնք այն զարմանալի ու մեծ մարդու գործքերը պատմելու, որն որ ատուսիստերական պատմութեան մէջ քիչերն իրեն նման ունի: Հիմակ Պետրոս իր ընդարձակ տէրութեանը մէջ ինքզինք ազատ տեսաւ, ու աղատեցաւ իր հօրը ձեռքերը, եւ իր տեսութեանց ու գիտութեանց աւելի ամենէն առջելը մի չկար: Տեսաւ իր ժողովրդեանը մեղք ու տգէտ կեանքը, ու հաստատուն կամք ցանկեր աս մեղութեանն ու տգիտութեանն ազատել ուզեց: Ռուսիոս ամէն գիտութիւններէ, ամէն արուեստներէ եւ ամէն քաղաքակրթութենէ զուրկ, ան պատերազմական ասեննիկը մեծ նորոգէ մը հարկաւորութիւն ունէր, որն որ իրեն նոր օրէնք, նոր կերպարանք տալով ուրիշ ընդարձակ ու հաստատուն տէրութեանց քով զօրութիւն ու պայծառութիւն տայ: Պետրոս ի բնէ փոյթ, հաստատութիւն, զօրանալ գործունէութիւն ու գաստատուն ընելու եւ մարդ ճանչնալու կարողութիւն ունէր: Իր միակ մոլութիւնը, որն որ այս ամենայն յաղթող յատկութեանց հետ ընդդիմապատկեր մի կը կազմէր, իր բնութեան խստութիւնն էր, որուն ծանր երբեմն մինչեւ անգթութեանց ալ կ'երթար: Ասիկա բնական հետեւութիւն մի կրնայ սեպուիլ իր զօրաւոր ու յաղթ կազմուածքին եւ մանուանց ունեցած բարբարոսական դաստիարակութեան ու ոգւոյն վիճակի մը ամբարական եղած չափազանց խղճմտութեան:

Տէրութիւնը նէրքսում հանդարտած ըլլալով, պէտք էր որ արտաքին տէրութեանց հետ հաւատութիւնը Պետրոսի միակ նպատակն ըլլայ: Երգէն ձեռնասունք հետ եղած վէճերուն, որոնց համար որ 1686ին գոլոցին կոնտը հոն խաղաղած էր, 1689ին զօրանք մ'իրենց վախճանն առած էին:

Պետրոսիոս ու ձարդիկ գանդեր պատրաստելը, որն որ յառաջ Պետրոսի առանձին հոգն էր, հիմակ տէրութեան փոյթն եղաւ: Ըր Պուռ եւ Կորտոն իրենց ընդարձակ շրջահայեցութեանն ու անգլեկանութեանը աս բանիս մէջ Պետրոսի թեւ թիկունք եղան: Ըն գունդը, որն որ յառաջագոյն կազմուած էր, խիստ կրթութիւններով մարզուելու սկսաւ. եղած կրթութիւնները ալ ազգային խաղալիկ չէին, այլ արհեստէն ցցցեր ու փոքր պատերազմներ, որոնք այն հին բարբարոսական գաղափարով թէ հզօր իշխանին կամացը աւելի մարդու կեանքը բան մի չէ, գրեթէ ամէն օր կը կատարուէին: Ըստ չանչում դորաց աս կրթեալ մարդ 12.000ի հասաւ ու որ բստ օրէ կը զօրանար: Եւ Պետ՝ որն որ ամենայն ճգամբ զօրաց կրթութեան վրայ կ'աշխատէր, Զարմն նեղքին ու մտերիմ բարեկամն եղաւ, որովհետեւ Պետրոսի միակ յոյսն ու տպաւորութիւնը զօրքն էր:

Ծովամարդին զօրութիւնն առանձ աղէկ մը կարգաւորելէն ետքը Պետրոսին խելքը միտքը ծովական զօրութեան վրայ ուղղուած էր, զորն որ պէտք էր որ բոլորովին իրմն ստեղծէր: Քաղաքներու մօտկերուն, որոնցմով հիւսութիւն կ'ընէին, ծառեր կտրէին էին: Տէրութեան նեղքին կալմէրը նաւաշինութիւնն ու նաւն ան ատոր ձեռնի անհասնելի բաներ էին, ու Ռուսս նկարիչ մը գծուածութիւնը նաւու մը պատկեր ձեւացնել: Թէպէտ եւ Պետրոսի հայրն՝ Ըլէքսի կառոյց ծովով Պարսկաց հետ վաճառականութիւն ընելու նաւու մը շինութեան համար արդէն Հոլանտայէն նաւապետ ու

[1] Սիպիրիայի գտնուելէն եւ ռուսական տէրութեան հետ միացնելը ձեռնասանկի հետ հաշտութիւնութեան ընելու գաղափարը առաւ: Երգէն 17երորդ դարուն սկիզբները Ռուսս վաճառականներ առջեւսում պատմուած գիւղերէն հետ երթեւեկել մէջ էին: Ռուսաստանէն ձեռնասան խաղաղած առջի հրեշտակութիւնն 1653ին եղաւ, որուն վախճանն աս երկու աշխարհ իրարու մէջ երթեւեկութեան հաստատել էր, բայց յառաջացած հետեւութիւնը չուննցաւ:

նաւաստիներ կանչած էր եւ արդէն Ըրծիւ անուամբ նաւ մը շինուած ու Տեսենովէն Վոլկա իջած եւ Ըժտարխան հասած էր, բայց Տենի քով ընակող Քոզաքներու ապստամբութեանը մի ամէն բան տակն ու վրայ եղաւ: Ըպստամբները նորաշէն նաւն այրեցին, նաւապետը մորթեցին, իսկ նաւաստիք Պարսկաստան փախչելով Ըրեւելեան ընկերութեան ծառայութեան մէջ մտան. ասոնցմէ երկուքը միայն, ամէն բան խաղաղելէն ետքը, Մոսկուա դարձան, որոնցմէ մէկուն անունը Պրանտ էր: Ըս Պրանտն էր, որ Պետրոս Մեծին ծովական զօրութեան թելը մը տալուն գործիք եղաւ:

Երբոր անգամ մը Պետրոս Մոսկուայի քով խօսելով գեղը գացած էր, հոն հին նաւ մը աչքին ինկաւ, որն որ իրբեւ անպարծանելի մէկ դի ձգուած էր: Պետրոս նաւն աղէկ մը զննելէն ետքը, հարցուց թէ "նաւակործ մը չկա՞յ,, Շուտ մը նաւակործ մը գտան ու բերին, որն որ Պրանտն էր. ասիկա նաւն աղէկ մը նորոգելէն ետքը, Զարմն աչքին առջեւ, Եաուզա գետոյն վրայ, որն որ Մոսկուայի արուարձանին առջեւէն կ'անցնի, թէ ջրին ընթացքին ու թէ ջրին դէմ՝ ոչնչու նաւը վարեց: Պետրոս աս տեսնելով ինքզինքն անմիջապէս նաւ նետեց ու անձամբ թիավարելու սկսաւ: Ասկէ ետքը Պրանտի գործունէութեամբը ուրիշ նաւեր ալ շինուեցան. անոնց վրայ ձեռով նաւ մ'ալ բերինք (1691), որուն վրայ Պետրոս ճամբորդութիւններ ըրաւ: Ըս տանելէս Պետրոս սաստիկ փափաքով եւ եւրոպական նաւականութեան հոգալու եւ ծովական զօրութիւն մը տանելու: Ըմենայնէն հիւսիսային Ըրքանգիլ քաղաքին, իրենց օգտակար պայմաններով նաւաշինութեան փորձեր բերուեցան. Պետրոս գրեթէ ամէն բան, նաեւ իր առողջութիւնն ալ մոռցած, մէջս առանց մէջ անձամբ կ'աշխատէր. (որովհետեւ տէրութեանը մէջ նոր բան մ'ըլլալուն ըսէս պէտք էր որ ինք նոյնը գիտնար ու սորվէր): 1692ին Մոզխոի առջեւն օր իր շինած նաւը ջուր իջեցնելով, յաղթանակաւ մը Բերեյսրավեան լճին մէջ պտտելու եւ նաւավարութեան արուեստը սորվելու սկսաւ: Հետզհետէ խել մը նաւեր շինուելուն վրայ էին, երբ Պետրոսի Ըրխանկէլ քաղաքը տեսնելու բաղձանքը օր ըստ օրէ կը զօրանար:

16երորդ դարէն վեր, Սեփաստիանոս Կապոտ անգղիացւոյն ձեռօքը Ճերմակ ծովուն վաճառականութիւնը նորէն բացուելով (1553), երբոր (1584) Ըրխանկէլ քաղաքը շինուեցաւ, վաճառականութեան գլխաւոր տեղ մ'եղաւ. ուսկէ աւելի երեւելի եղաւ 17երորդ դարուն կէսէն վեր. ամէն ազգ հոն կը թափէին, մանաւանդ Հոլանտացիք ու Ընգղիացիք: Ըրխանկէլ գրեթէ շատ գաղթականութիւններ ալ ունէր: Ռուսաց ունեցած ամենէն ամեայ եւ ծախելու ծովական տեղն աս քաղաքն էր: Ըսոր համար էր որ Պետրոս Ըրխանկէլ տեսնելու այնչափ բաղձանք ունէր:

Պետրոս առջի անգամ (1693) Ճերմակ ծովէ մտաւ. տեսաւ նաւերն ու նաւահանգիստները, եւ հոլանտայի նաւավարի անուամբ շատ գին պտըտեցաւ: Ըստուցեալ ծովն առջի անգամ՝ իր վրան ինքնակալ մը տեսաւ: Երկրորդ տարին երբոր Պետրոս երկրորդ անգամ Ըրխանկէլ գնաց, կրցաւ հոն շատ ժամանակ նաւեր գործածել ու ան սովորութեան մէջ գտնուելու. նաւաստիներին նկատար Նոյրեմիկ իշխանը ծովակալ անուանեց: Իր ծովու վրայ բրած ճամբորդութիւններն ալ անվտանգ չէին. ի մէջ այլոց անգամ մ'ալ դարձեալ Ճերմակ ծովուն վրայ (1694) դէպ ի Սոլովքա կղզին ճամբորդութիւն ըրած ատեն անանկ ալեկոծութիւն մը կելեց որ բոլոր ընկերները զարհուրեցան. ամէն մարդ աղօթքի հետ էին, ալեկոծութիւնը ազրելու յոյս չէր մնացեր: Միայն անվեհեր ղեկավարին անխռով աշխատանքը կրցաւ նաւը ազատել: Պետրոս աս վտանգէն ազատելէն ետքը կ'երեւայ թէ միայն ղեկավարը կը քաջալերէր, այլ նաեւ զանազան հրամաններ ալ կու տայ, ու անձամբ ատոր օգնել կ'ուզէր: Կ'ռոզ գէս, պատուանչամիկը ղեկավարը, եւ ինչ ընելիքս քեզմէ աղէկ գիտեմ՝,, ըրաւ ալ ոչնչոյն քաջութեամբ նաւն ուղղեց որ կղզին եղերը հասնիլ: Հոն ղեկավարը Պետրոսի ոտքն ինկած առած անքաղաքավար պատասխանին համար թողութիւն խնդրեց: Պետրոս աս պատասխանին չէ թէ միայն չէր բարկացած, այլ նաեւ զինքը գրկելով երեք անգամ ճակատը պագաւ, մեծ պարգեւներով վարձատրեց ու ասկէ ետեւ մեծ յարգանքով կեցուց: Ցամաք եղած տեղերնին բառ Պետրոսի ձեռքէն շինուած փայտէ խաչ մը կանգնեցին[1]:

Ըս վաճառականական քաղաքը թէպէտ Պետրոսին շատ հեռու կ'ինար, սակայն ինքն աս քաղաքով եւրոպական տէրութեանց հետ աւելի եւս մերձաւորագոյն հաղորդութիւն մ'ունենալ կուզէր: Խնա-

[1] Քարոզ պատմիչները կը պատմեն (էր. 179) որ Պետրոս աս ալեկոծութեան ատեն Հաւք Ս. Պետրոսի գերեզմանին այցելութեան երթալու ուխտ դրած էր ըսել:

ցած էր ու. աւելի գիտէր որ չէր կրնար Ճարտարապետութիւնը իր ժողովրդեան մէջ յառաջանալ՝ քանի որ Թուրքաստանի մեծ գետերու բերանները դրացի տէրութեանց ձեռքն էին։ Իր միակ բաղձանքը Սև ծովուն վրայ նաւահանգիստ մ'ունենալ, ու նոյն ծովին վրայ Տօն գետին բերանը Ազով քաղաքը դրաւել էր։ Թէ որ մարդ Եւրոպական աշխարհացոյց թղթին վրայ հայեցուած մ'արձակելու ըլլայ՝ ան որ Բոսփորի կարեւոր տեղ ըլլալն անմիջապէս կիմանայ, ինչու որ Սև ծովուն բանալին է։ Պետրոս Ա. աւելի նաւական զօրութիւն մ'ունենալու ու իր տէրութեան կարաւութիւնները լեցընելու համար ան տեղը գրաւելն անհրաժեշտ սեպած էր իրեն։ Զօրս կողմանէ պատած էր թշնամիներէ, որոնցմէ Սև ծովուն Տաճիկները ու Պալթիկ ծովուն Շուէտաները կը սիրէին։ Ասոնք երկու ծովերն ալ բաց էին Թուրքաց առջին։ Նոյն ատենը Տաճիկ տէրութիւնը աշխարհքիս ամենէն զօրաւոր տէրութիւններէն մէկն էր. ան ատեններն (1683), էր որ Գարա Մուստաֆան 200,000 հոգուով Վիէննա պաշարեց, ու արքունիքը նախ Լինցու ետքէն ալ Փասաու փախաւ։ Նոյնպէս Շուէտ ալ իր կրթեալ ու պատերազմական զօրքովը Կարոլոս ԺԲ. թագաւորին ունէր։

Վաճառականին պարագաները իր աչքը Սև ծով դարձուցին։ Տաճկաց պատերազմը թէպէտ տէրութեան նեղքին զարգացմանը ընդդիմեցաւ, սակայն ոչ խաղաղութեամբ և ոչ ալ զինադադարով վախճան մ'առած էր։ Պետրոս միտքը դրաւ որ նոյն պատերազմէն յառաջ ստանալ աչ. միայն իր վաճառականութեան դրացիները խոչքի թագաւորները գոցէ, այլ նաև Տանին Ազովու ծով (Սև ծով) թափած բերանը ազատէ, ծովու բով վաճառականական քաղաք մը ստանայ, ու ասով իր տէրութեան հարաւային կողմը, զոր որ Տօն գետը կը թրջէ, նոր կենդանութիւն մը տայ։

Շատէն երկայն ժամանակէ վեր Տանին բերանն Ազով քաղաքը Թուրք ու Տաճիկը ձեռքէ ձեռք կը յափշտակէին։ Ռուսք կը դիմէին թէ իրենց կը վերադարձնի։ Բայց արդէն 50 տարիէ վեր քաղաքը Տաճկաց ձեռքն էր, որոնք ան բնականապէս զօրաւոր տեղն իրենց պահպանութեան պարսպով կարգի ամրացուցած էին։

Վասն որ Տաճիկները տէրէնծովու եւամարդէն, ամէն տեսակ բանէրով քաղաքը կրնային հոգալ, տեղւոյն առումը սաստիկ դժուար էր Ռուսաց։ Ի վերայ այսր ամենայնի Պետրոս իր նորակազմ զօրքը վրայ փութացուած որոշեց որ ասանց նաւատորմին բերդին վրայ յարձակում մ'ընէ (1695)։ Մէկ կողմանէ Շերեմեթեւ իշխանը Ռուսիա Քօզակներու հրամանատարին հետ մէկտեղ զօրքով Տնէփերի քով Թաթարներն բանելու գնաց, միւս կողմանէ հարիւր հազար ալ Դոյուստէ, Լեֆորթի և Գորտոնի զօրավարութեանը շնորհ Ազովի առջև քալեցին։ Պետրոս Լեֆորթին զունդին մէջն էր։ Տէրութեան ներքին կառավարութիւնն ալ Պօյարի մը ձեռքը յանձնուեցաւ։

Ազով՝ Սև ծովէն գերմանական մղոն մը հեռու, բլրի մը վրայ էր, որուն զառիվայրը Տօն գետին վրան կը նայէր։ Բոլորէն չորեքկուսի էր, պարի պարիսպներով ու բաւական զօրաւոր պատով, ու ասոր զրեթէ նոյնը ձորաչափ բլրի խրամ ունէր։ Ներքին կողմը գրեթէ երեք ու կէս ձողաչափ բարձրութեամբ եռեակ եւսեւ երկու պատ ունէր։ Տեղւոյն պաշտպանութիւնը 4000 բնակ զօրաց ձեռքն էր։

Պաշարումն սկսաւ Յուլիսին, եւ սկզբան յաջող հետեւութիւն մը կը յուսացուէր։ Տանին երկու եզերքները կանգնած փայտեայ աշտարակները՝ որոնք շղթաներով Տանին բերանը գոց կը բռնէին, նաւածեցան, ու Տաճիկ կողմանէ եղած յարձակման մ'այ. զէմ կեցան ու ետ վանեցին։ Բոլորն Պետրոսեայ փախստական մը մատնութիւնը Ռուսաց աչքի ցնորքն պատճառ եղաւ։ Արդէնեւ Տաճիկներն ան մարդէն իմացան որ խրամները՝ զօրանը կորսուն ձախ կողմանէ Լեֆորթին բանակին հետ հաղորդակցութեան համար փորել կուտար, ու ըմբռնած էր՝ ոչ ալ գոցուած են, ու թէ Թուրքերը սաստիկ [illegible] ցեն Ագովին պարսպին պատանչներուն վրայ որ ը[illegible] Ինքնեկները կը կենային, յարձակում մին է ըլլայ [illegible] ներ Օգոստոս [illegible] թեամբ զգուշութեան կը [illegible] ֆեց, ու 2500 Թուրք, ու կամաց կամաց 4—5 հազար մարդ կամաւոր զինեալ զրուեցաւ։

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Պիեմոնդեան ու Ընդզիացւոց

Անգլիոյ Եւրոպայի մէջ պատերազմ փարած ժամանակ, կ'երեւայ որ Հնդկաստանի մէջ իրենոր փոխորիկ մը կը պատրաստուի․ կայսերական Պիեմոնեներու կողմանէ պատգամաւոր մ'եկաւ. նոր Թագաւորին կողմանէ ապահովեցաւ, որ վերջի պատերազմին մէջ առնուած Պեկիուան գաւառը նորէն ետ տալու, և որոշեցաւ Անգլիա աս բանին դժուարաւ պիտի հաւանի, մեր համար յայտնի է որ նորէն թշնամութիւնները սկսիլ որ պիտի ըլլայ։ Անոր է, որ վերջինէն գաւառը պզտիկ բան մըն է, բայց զանիկա ձեռք բերել ուզելը Թագաւորին կեանքը կրնայ արժել։

Ասոնց յարաբերութիւններուն իմացընելու համար կ'ուզենք հոս Պիեմոններու վրայ տեղեկութիւն մ'ընել։ Պիեմոնոյ կամ՝ ինչպէս իրենք կ'ըսեն Մրամանմերու (Պրամանեղու) տէրութիւնը մինչև 1852 տարին, երբ որ Փեկու թագաւորութիւնը բաժնուեցաւ Անգլիացւոց տարածութենէն ետև, Աֆղանեան Հնդկաստանի ետեւ թերակղզւոյն ամենէն մեծ ու բնդարձակ երկիրն էր։ Աս երկիրը Թրափուրար գետին տարածութիւնէն կ'երկրնայ։ Պիեմոնեան երկիրն, ինչպէս նաև Փեկու և բնական բերքերը Արևելեան Հնդկաստանի բերքերն են։ — Իր զաշտերուն վրայ բրինձ, բամբակ, շաքարի եղէգ, ու ծխախոտ կը բուսնի։ Իր լեռներն ալ ամէն տեսակ մետաղ, նաև ոսկի և ամենէն աղէկ ազնիւ քարերը ունի։ 4½ միլիոն հոգւով բնակիչները, որոնց գեղերն սփռուած գետերուն եզերքով բոլոր մասին Հնդկաց կը նմանին։ Թէպէտեւ զանազան ցեղերու բաժնուած են, բայց ամենքով ալ մէկ տէր մը միայն ունին։ Աս տէրը բնդհանրական բացարձակ իշխանութեամբ կը տիրէ, բայց երկրին գէպքերուն մէջ զանազան աստիճաններու բաժնուած ազնուականներու խորհուրդ կը հարցընէ։ Տիրող կրօնքը Պուտտայութիւնն է, որն որ Փեկուի մէջ իր 2300 տարիէն աւելի հին նուիրական Ռաքնարուն, այն ինչը՝ ամենէն ատենն ունի։ Մէկտեղ բարգաւաճ քաղաքներն են Աւավուն, Ամառ, որն որ Թագաւորանիստ քաղաքն է, և Փրոմէ։ Ճարտարութեան աստէն և պատերազմերը է։ Արհեստից մէջ գիտաւոր յաձախանները մետաքսի ու բամբակի կտաւագործներ, ձեռագործաց շինուածներ, ոսկոյ ու արծաթի գործուածքներ են, որոնցմէ շատ վաճառքն ձեռնառած կը իրկուի։

Պիեմոնեան աշխատութիւնն Ընդզիացւոց հետ առջի անգամ 1824ին սահմանները կառուք բանուեցաւ։ Ընդզիացւոց նոյն առանուած բնդհանուր հրամանը Լորտ Ամհերստ Պիեմոնեան դէմ պատերազմ հրատարակեց, ու Արչիպալտ Քէմպէլ զօրավարը այնպէս յաջողութեամբ շրջեց առաջ պատերազմը, որ Պիեմոնեները շատ մը 1825ին Յունուարի սահմանները տարադրեցան իրենց վտանգաւոր խաղաղութիւն մ'ընելու։ Բայց երբոր Թագաւորն Ռուսաքաղաքին մէջ տապալուած ազգականներուն նոտա բարդուած, յանձն առաւ, 1826ին պատերազմը նորէն բորբոքեցաւ, բայց քանի մը շաբաթ ետքը Պիեմոնեները յարաբար կարգով խնդրեցին։

Աս ժամանակէս վեր Պիեմոնեները Հանգստութեան, գրեթէ մինչև 1852ին պատերազմը։ Աս պատերազմին պատճառն ան եղաւ որ Ռանկուն եւրոպացի վաճառականութեան քաղաքին կառավարը 1851ին հոն բնակող երկու վաճառականներու անիրաւութեամբ պատժեց և Լորտէն ալ պահանջուած հատուցումը չհատուցից, ու միջնորդ եղող անգղիացիներն ալ նախատեց ու չարչարեց։ Կարծն սկսաւ 1852ին Ապրիլի 1ին Օտեղն ծովակալին ու Կոտուէն զօրավարին առաջնորդութեամբ։ Անգղիացիք Մարդաբարն առնելէն ետքը Ապրիլի 5ին Ռանկուն եւ 14ին պատէն քաղաքն ալ առին։ Յունիսի 3ին նոյն խոր Փեկու իրենց ձեռքն իյնալ, ուր որ Պիեմոնեներն իրենց միթոր բանակին զլխաւոր տեղն ըրած էին։ Յուլիսի 7ին Անգղիացիք յարձակմամբ Ռանկուն հիւսիսային աւելցուցուած կողմը Թրաւատիի գետին քովն եղող Փրոմ քաղաքն ալ իր ամենէն մեծ ամբարը առին։ Անգղիացիք Փեկու քաղաքը քիչ մը ժամանակ ձեռքերնէն կորսնցուցին եւ Պիեմոնեները նորէն եկան առին, բայց Նոյեմբերի 20ին Անգղիացիք դարձեալ իրենց վրայ յարձակեցան, և Դեկտեմբերի 20ին բոլոր Փեկու գաւառն Անգղիական-Հնդկական տէրութեան մէկ մասն եղաւ։

[illegible]

[illegible]

ՎՈԼԳԱՆ քաղաքը, զոր որ Ռուսաց 'սեկռայշա կայրը բոլոր ռուսական պետութեան երկրորդ մայրաքաղաքն ըսաւ, Վոլկա գետին ետ Օքայի առհմանին վրայ է։ Թէպէտ և Ռուսիոյ բոլոր մեծ վաճառականութիւնը աս քաղաքին հարուստ վաճառականներուն ձեռքն է, ու Պետրպուրղէն եւ Մոսկուէն վար չինար, այսու ամենայնիւ ճամփորդներու սոսպարքութեանց մէջ չիյիյաւիր։

Համառօտ մը աս քաղաքիս սկիզբը չիյնիր։ Գալան բառը յայտնի է որ առճիկերէն կաթոտ կը նշանակէ։ Ասկէ վեց հարիւր տարի մը յառաջ, որ մը Պալթան խանը մինչև կես որ որսի եռաց եղած ըլլալով, ձին ու իր մարդիկը հոգնած ու անօթի գետի մը եզրը խոտի վրայ նստան ու սկսան կաթսայի մը մէջ կերակուր ճաշերնին եփել։ Բայց պատահմամբ մը կաթսան կերակրոյն հետ մէկտեղ գետն ինկաւ ու իրենք անօթի մնացին։ Աս դէպքէն ետքը նոյն գետը Գալան շնոր կոչուեցաւ։ Անկէ մը ետքը Պալթան հոն քաղաք մ'այ շինել, որն որ Գալան անուանեցաւ։

Գալան լայն հաստատուն քաղաքն հիւսիսային վար Վոլկա գետը կը թափի։

Ասկէ առաջները Գալան Թաթարներու գլխաւոր քաղաքներէն մէկն էր․ բայց ասկէ գրեթէ 300 տարի յառաջ Ռուսաց տէրութեան կցուած Իվան Զօրը աս քաղաքին վրան քալեց ու սաստիկ պաշարմամբ մը առաւ․ ասկէ մինչև հիմակ ամբար Ռուսաստանի տակ է, սակայն Թաթարաց քաղաքներուն նկարագիրը միշտ պահած է։

Աս մեծ ու վաճառաշահ քաղաքին բնակիչները զանազան ազգերու խառնուրդ մըն են, ու երեք կարգ կը բաժնուին՝ ազնուական, վաճառական ու բանուոր կամ՝ ազքատ։

Պալաքն զանազան բլուրներու վրայ շինուած է, որոնց բարձր տեղերը մեծատուններ կը բնակին։ Քաղաքը սաստիկ աղտոտ է, որով եւ ազգականներ ու նեղնելով շատ մարդ կը մեռնի։ Խմելու համար ալ մաքուր ջուր չունին։

Օտարի ժամանակներ կամ քիչ մ'ալ աշ Վոլկա գետը բարձրանալով բոլոր մօտակայ տեղերը կը կոխէ։ Աս ատեն Գազան քաղաքին արուարձաններուն մէկ մասը ջրի տակ կը թաղուի, ու քաղաքը կղզոյ մ'այլեւ կ'երեւայ։ Վաճառականներն առհասարակ աս ատենուան կը սպասեն, ինչու որ իրենց վաճառքը զինքը։ ու առանց մեծ ծախքի կրնան նաւարկել։ Բայց ջրերն ինչպէս եռուեփած աղտոտութիւնն ու ժանտահոտութիւնն անտանելի է։

Ամէն տարի Մայիս ամսուն մէջ հոս տօնավաճառ կ'ըլլայ։

Հոս տարը հազիւ մէկ երկու ամիս կը տևէ և ըսաւ մը ձմեռը կը հասնի ասանց ուշեան աշեր բնելու։ Ճերմանեները մէջ ձմեռ արդէն մարդամեծքնեկորները կը հասնի։ Շատ անգամ ազատականի փաթեփիները կ'ըլլէն, պատահանի աղուեսները կը կապտեն, ձմեռն արծաթներէն կը հանեն ու եղջերն նաև տներու ամբրները կը փրցընեն։

Աս ատեն քաղաքին մէջ, ամէն տեսակ հիւանդութիւն կը տիրէ անանկ որ մարդ մեռելներու բաղմութենը տեսնելէն կը զարհուրի։ Հաստարակորէն Գազանի մէջ 100 հոգի կը ծնանի ու 110 հոգի կը մեռնի, բայց առուլ բնակիչը չերեւիր․ ինչու որ շարունակ գալէն մարդ կու գայ։ Նոյեմբերի մէջ Վոլկան կը սառի։ Յաւրուն անանկ սաստիկ կ'ըլլայ որ երբեմն ձամբորդք ձիերով միասին կը սառին։

ՎԻԷՆՆԱՅԻ ԴՐԱՄԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ ԸՆԹԱՑՔԸ

1853 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ	16 (4)	17 (5)	18 (6)	19 (7)	20 (8)	22 (10)	[illegible]
Ամսագրերու 100 Հոլանտ. ֆիորինի	93 1/4	—	94	93 3/4	—	93 1/4	2 ամիս
Ամստերտամի 100 ֆիորինի	113 3/4	--	113 1/2	113 3/4	113 1/4	113 1/2	2/3
Լիվուռնոյ 300 Թոսկանու լիրայ	111	111 1/4	—	---	—	—	2
Լոնտոնի 1 լիրա ստերլին	11	11.—	10.2	11.5	11.5	10.2	3
Համպուրկ 100 մարք պանքոյի	82	82	82 5/8	82 5/8	82	82 1/2	3
Մարսիլիա 300 ֆրանք	—	—	—	—	—	131 1/2	2
Միլան 300 աւստրիական լիրա	111 1/2	111 1/2	111 3/4	112	112	112 1/2	2
Փարիզ 300 ֆրանք	131	131	131 1/2	132	132 1/4	131 1/2	2
Ֆրանկֆուրդ 120 ֆիորին	112	—	112 1/4	112 1/2	112 1/4	112 1/4	3
Կ. Պոլիս 1 աւստր. արծ. ֆիորին	—	—	—	—	—	630	31 օր
Զմիւռնիա	—	—	—	—	—	241 1/2	31
Արծաթ Ոսկի	17 1/2	17 5/8	—	18 1/2	18 1/2	18	
(aggio) Արծաթի	13 3/4	14 1/4	—	15 1/2	15 1/2	15 1/4	